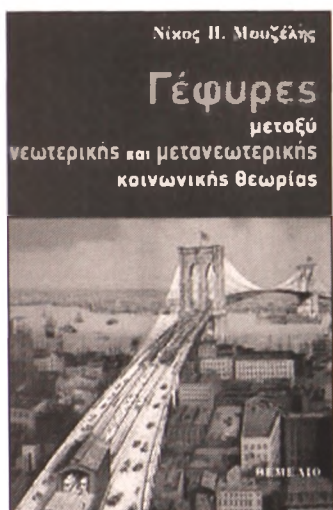

Βιβλιοκρισίες

Για το βιβλίο¹

Νίκος Μουζέλης, *Γέφυρες μεταξύ νεωτερικής και μετανεωτερικής κοινωνικής θεωρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 2010, 419 σ.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΗΣ

Ο Γιάννης Σταυρακάκης διδάσκει σύγχρονη πολιτική θεωρία, με έμφαση σε ζητήματα δημοκρατίας, οικολογίας και ψυχανάλυσης, στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ.

Προβληματίστηκα πολύ για το πού θα έπρεπε να επικεντρώσω τη σύντομη παρέμβασή μου –και δεν με διευκόλυνε καθόλου η μεγάλη έκταση των ενδιαφερόντων, ο πλούτος των θεματικών και η τόλμη των επιχειρημάτων που συναντά κανείς στο βιβλίο του Νίκου Μουζέλη. Αποφάσισα, τελικά, να ασχοληθώ κυρίως με τον γενικό χαρακτήρα του ίδιου του εγχειρήματος, χαρακτήρα που αποτυπώνεται ήδη στον τίτλο: *Γέφυρες*.

Καταρχάς, δεν πρόκειται για κάτι αυτόνομο, καθόλου αυτόνομο μάλιστα. Τι εννοώ; Θυμάμαι πότε πρωτοσυνάντησα τον Νίκο: είχα μόλις ξεκινήσει τα μεταπτυχιακά μου στο πανεπιστήμιο του Έσεξ –πριν από ακριβώς είκοσι χρόνια– και εκείνος είχε προσκληθεί για μια διάλεξη στο Τμήμα Κοινωνιολογίας. Η πρόεδρος του Τμήματος τον είχε παρουσιάσει –με δέος, τολμώ να πω– ως έναν από τους σημαντικότερους κοινωνιολόγους της εποχής μας. Το λέω αυτό γιατί, από τη θέση αυτή που του αναγνωρίζεται, κανείς δεν θα τον κατηγορούσε αν δεν έμπαινε στον κόπο να χτίσει αυτές τις γέφυρες. Θα μπορούσε άνετα να οχυρωθεί, να περιχαρακωθεί στον «πύργο» του και να αγνοεί τα τεκταινόμενα σε εναλλακτικά επιστημονικά παραδείγματα, σε άλλες περισσότερο ή λιγότερο μακρινές περιοχές της κοινωνικής θεωρίας. Αυτό θα έκαναν οι περισσότεροι. Γνωρίζω, όμως, πολύ καλά πώς κάτι τέτοιο δεν αρμόζει στον Μουζέλη, δεν αρμόζει ούτε σαν στάση ερευνητική και συγγραφική, ούτε σαν στάση ζωής: με είχε εντυπωσιάσει, από την αρχή της στενότερης επαφής μας, το γνήσιο ενδιαφέρον του για εναλλακτικές προσεγγίσεις στην κριτική κοινωνική θεωρία και στην πολιτική ανάλυση –όσο περίεργες και αν ακούγονται αρχικά (και μιλάω εκ πείρας).

Η τόλμη και το ακαδημαϊκό ήθος του Ν. Μουζέλη ήταν, λοιπόν, επόμενο να τον προσανατολίσουν στις *γέφυρες*. Τόλμη που προϋποθέτει και μια αυτοπεποίθηση –όχι με τη ναρκισσιστική έννοια, αλλά με μια έννοια βαθιά διαλλακτική και αυτο-κριτική. Να στέκεται κανείς γερά στα πόδια του, αλλά να μπορεί και να βαδίζει, να μετακινηθεί, να στήσει και να περπατήσει πάνω στη γέφυρα. Τόλμη που αποτυπώνεται και στη σύνθεση του σημερινού πάνελ, γιατί δεν προερχόμαστε όλοι από την ίδια πλευρά της γέφυρας, αλλά αυτό δεν τον απέτρεψε από το να μας προσκαλέσει. Το αντίθετο, μάλιστα. Βέβαια, δεν είμαι σίγουρος ότι θα έβρισκε πολλούς από την αμιγώς δική του πλευρά, με τόλμη ανάλογη της δικής του, που θα αναγνώριζαν τη μεγάλη σημασία του εγχειρήματός του –εύχομαι να κάνω λάθος για το καλό του επιστημονικού διαλόγου στην Ελλάδα. Σε κάθε περίπτωση, οι γέφυρες είναι στο επίκεντρο τούτου του εγχειρήματος του Νίκου: ανάμεσα στον «πόλεμο των θεωρητικών προτύπων», στη στεγανοποίηση και την οχύρωση,

και τις προσπάθειες διάλυσης ή υπέρβασης της διαφοράς, των υπαρκτών διαφοροποιήσεων, ο Μουζέλης υποστηρίζει την ύπαρξη μιας τρίτης επιλογής: «της κατασκευής γεφυρών» (Μουζέλης 2010:164).

Πώς μπορούμε να αποτιμήσουμε αυτή την τρίτη προσέγγιση; Πώς είναι προσφορότερο να ερμηνεύσουμε τις δυσκολίες και τα επιτεύγματά της; Νομίζω ότι εκείνο που πρωτίστως διακυβεύεται σε αυτό το σχέδιο είναι κάτι που σχετίζεται με τη *μετάφραση*. Η μετάφραση αποτελεί όρο δυνατότητας, ζωτική προϋπόθεση, αυτής της κατασκευής γεφυρών. Προς αποφυγή παρανοήσεων, η λέξη «μετάφραση» δεν αφορά αποκλειστικά την απόδοση κειμένων γραμμένων σε μια ξένη γλώσσα σε μια άλλη, τη δική μας. Μιλάμε και για ενδογλωσσικές μεταφράσεις, αλλά και ευρύτερα για μια διαδικασία που χαρακτηρίζει *κάθε* επαφή μεταξύ διαφορετικών τεχνικών λεξιλογίων, διαφορετικών εννοιολογικών συστημάτων, διαφορετικών επιστημονικών παραδειγμάτων.

Αυτό ακριβώς δεν συμβαίνει και όσον αφορά την επαφή του λεγόμενου νεωτερικού με το υστερο-νεωτερικό στρατόπεδο; Δεν έχουμε εδώ, δύο (ή και περισσότερα) διαφορετικά σημασιολογικά συστήματα, δύο οπτικές, δύο επιστημονικά ενδιαφέροντα, οπωσδήποτε διαφορετικές επιστημολογικές και γνωσιολογικές προκείμενες, ξεχωριστά αντικείμενα εν τέλει, βεβαίως διακριτές εικόνες του κόσμου, διαφορετικές γλώσσες σίγουρα. Δεν μπορούμε λοιπόν να αποφύγουμε τη μετάφραση. Σε κάθε περίπτωση, όπως επισημαίνει ο George Steiner, στο βιβλίο του *Μετά τη Βαβέλ* (του οποίου μάλιστα, το πρώτο κεφάλαιο τιτλοφορείται «Η κατανόηση ως μετάφραση»), *κατανοώ σημαίνει μεταφράζω* (Steiner 2004:38). Αυτό είναι απολύτως συνειδητό στον Μουζέλη, ο οποίος τολμά αυτήν την τόσο επίπονη μετάφραση, την απόπειρα γεφύρωσης των δύο στρατοπέδων. Δεν είναι, εξάλλου, καθόλου τυχαίο ότι και ο ίδιος επιστρατεύει τη λέξη «μετάφραση» για να περιγράψει το εγχείρημά του: «*πρέπει να ξεπεραστεί ο σημερινός θεωρητικός κατακερματισμός και στεγανοποίηση που επικρατούν, όχι με την κατάργηση της ιδιαίτερης λογικής κάθε διαφορετικής θεωρητικής παράδοσης, αλλά με την επεξεργασία εννοιολογικών εργαλείων που να καθιστούν δυνατή την επικοινωνία μεταξύ των διαφόρων εννοιολογικών προτύπων, εννοιολογικά εργαλεία τα οποία θα μας επιτρέπουν να μεταφράζουμε τη γλώσσα της μιας θεωρητικής παράδοσης στη γλώσσα μιας άλλης*» (Μουζέλης 2010:315).

Αν, όμως, πρόκειται για τόλμημα «μεταφραστικό», με την ευρεία αυτή έννοια, η θεωρία της μετάφρασης μπορεί ίσως να μας προιδεάσει για τις δυσκολίες και τα διακυβεύματά του. Κάθε τέτοια προσπάθεια δεν

μπορεί παρά να περάσει από τη μέγγενη μιας αντιφατικής διαπλοκής του αδύνατου (ναι, η πλήρης, ουδέτερη μετάφραση είναι τελικά αδύνατη) με το αναγκαίο (δεν μπορούμε να συνεχίσουμε χωρίς αυτήν). Όπως παρατηρεί ο Lacan, συχνά η ζωή μας σημάδεύεται από αυτή την αμφίθυμη σύζευξη Αδύνατου και Αναγκαίου. Υπάρχουν περιορισμοί, υπάρχει μια αναπόφευκτη απώλεια, η επαφή με κάτι οριστικά μη-μεταφράσιμο, αλλά και μια προφανής και ζωτική χρησιμότητα, θα μας έλεγε ο Paul Ricoeur.

Από τη σκοπιά του αδύνατου, η μετάφραση είναι μια βασανιστική δοκιμασία, μια κοπιώδης άσκηση, μας λέει πάλι ο Ricoeur (παραπέμποντας και στον Bergman). Προκαλεί αμφιθυμία στον «μεταφραστή», ο οποίος εμπλέκεται σε έναν διμέτωπο αγώνα: ασκεί πίεση στη γλώσσα του, στην προσέγγισή του, για να δεξιωθεί την ξενότητα του έτερου λόγου, αλλά και επιχειρεί να μετατοπίσει τον λόγο της ετερότητας προς τη «μητρική» του γλώσσα, προς το εννοιολογικό και θεωρητικό πλαίσιο της δικής του προσέγγισης (Ricoeur 2010: 26). Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να υπάρξει τέλεια μετάφραση. Και πράγματι, σε κάποια σημεία, μπορούν να διατυπωθούν ενστάσεις. Από τη δική μου σκοπιά, και δεδομένου του περιορισμένου χρόνου που διαθέτω, θα ήθελα να επισημάνω δύο:

1. Η πρώτη αφορά την *ανάλυση του λόγου*, όπως αναδιατυπώνει τις προτεραιότητες της ο Μουζέλης: «Για τους δύο αυτούς συγγραφείς κάθε αναφορά σε θεσμικές δομές οδηγεί σε ουσιοκρατία [...] Σε αντίθεση με τη θέση του Laclau και της Mouffe, έχω την άποψη ότι οι θεσμοί δεν είναι πάντα εύθραυστοι και επισφαλείς» (Μουζέλης 2010:345). Ωστόσο, δεν νομίζω ότι θα διαφωνούσαν σε αυτό οι δύο εισηγητές της θεωρίας του λόγου, καθώς εκείνο που πρωτίστως τους ενδιαφέρει είναι η διαπλοκή ευθραυστότητας και ηγεμονικής παγίωσης, και μάλιστα οι περισσότερες έννοιες που εισάγουν έχουν να κάνουν με το πώς επιτυγχάνεται η παγίωση αυτή (κομβικό σημείο, ηγεμονία, συνάρθρωση, μύθος, κοινωνικό φαντασιακό). Πρόκειται για δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, όπως π.χ. και στον Saussure, η οντολογική αυθαιρεσία του σημείου (κάθε «ένωσης» ενός σημειομένου με ένα σημαίνον) δεν αναιρεί τη μακροχρόνια δεσμευτικότητα που απολαμβάνει στο πλαίσιο μιας παγιωμένης γλωσσικής κοινότητας.

2. Η δεύτερη ένστασή μου αφορά την ίδια τη χρήση του όρου «μετα-νεωτερική», καθώς δεν αποδίδει επαρκώς τα περίπλοκα γλωσσικά παίγνια που διαδραματίζονται στην ύστερη νεωτερικότητα. Αυτό το γνωρίζει πολύ καλά ο Μουζέλης, μιας και ο ίδιος παρατηρεί πως «ο όρος υστερο-νεωτερικός (late modern) παρά ο όρος μετα-νεωτερικός

είναι πιο κατάλληλος για να αποτυπώσει το στίγμα της σημερινής κοινωνίας και θεωρίας [...] Υπό αυτήν την έννοια, το κεντρικό πρόβλημα δεν είναι το πώς το νέο αντικαθιστά το παλιό που εξαφανίζεται, αλλά κυρίως πώς το νέο αρθρώνεται (articulates) με το παλιό που εξακολουθεί να υπάρχει» (Μουζέλης 2010:18). Και μάλιστα, θα προσέθετε κανείς ότι πολλές υστερο-νεωτερικές θεωρίες –σίγουρα η θεωρία του λόγου και η ψυχανάλυση– διεκδικούν την αυθεντική νεωτερική κληρονομιά ενάντια στη νόθευσή της από μάλλον προ-νεωτερικά στοιχεία (με τη *θεοποίηση* της ορθολογικότητας και της επιστημονικής προόδου, τον ζηλωτισμό του ορθού λόγου) που εντείνει την καταστροφική εργαλειοποίησή της.

Ενστάσεις θα υπάρχουν πάντοτε. Σίγουρα, όμως, δεν στοιχειοθετούν καχυποψία. Η καχυποψία είναι δικαιο-λογημένη μόνον όταν η *μετάφραση* υποκρύπτει ή μεταπίπτει σε *αναγωγή*. Όταν το ξένο επιστημονικό παράδειγμα παραμορφώνεται τόσο πολύ, οι ευαισθησίες του διαστρεβλώνονται, εκείνοι που το θεραπεύουν συκοφαντούνται, έτσι ώστε να φαντάζει ένα απλοϊκό μάζωμα κοινοτοπιών ή και επικίνδυνων απόψεων, τις οποίες ακολουθώντας μπορούμε εύκολα να απορρίψουμε επιβεβαιώνοντας την ανωτερότητα της αφηρητικής μας άποψης.

Αυτό δεν συμβαίνει, φυσικά, στην περίπτωση του Ν. Μουζέλη. Γιατί ο Μουζέλης επιστρατεύει ένα ήθος ανάγνωσης και επικοινωνίας με το έτερο παράδειγμα, με το ξένο, που συγκεντρώνει πολλά στοιχεία φιλοξενίας: και εδώ φαίνεται να πραγματώνει το ιδεώδες της «γλωσσικής φιλοξενίας» για το οποίο μιλά ο Ricoeur. Δεν έχουμε λοιπόν αναγωγή, συκοφάντηση, διαστρέβλωση, αλλά ένα συμβάν γλωσσικής φιλοξενίας, στο οποίο «η χαρά της παραμονής στη γλώσσα του ξένου εξισορροπείται από τη χαρά της υποδοχής αυτής της γλώσσας στα οικεία μας μέρη, στο δικό μας φιλόξενο σπίτι» (Ricoeur 2010:33). Όσο και αν μας δυσκολεύει, όσο και αν την απωθούμε, αυτή η στάση «γλωσσικής φιλοξενίας» είναι μονόδρομος, τουλάχιστον στον επιστημονικό λόγο (και είναι και βασική προϋπόθεση κάθε έντιμης αγωνιστικής διαφωνίας, ίσως και σύγκρουσης, που ενδέχεται πάντα να ακολουθήσει, γιατί όχι;). Αλήθεια, «θα είχαμε συναίσθηση της ετερότητας της ίδιας μας της γλώσσας, χωρίς τη δοκιμασία του ξένου; Και εντέλει, χωρίς αυτή τη δοκιμασία, δεν θα διατρέχαμε τον κίνδυνο να απομονωθούμε μέσα στους πικρούς μας μονολόγους, μόνοι με τα βιβλία μας; Ας αποδώσουμε, λοιπόν, την τιμή που αρμόζει στη γλωσσική φιλοξενία» (Ricoeur 2010:77-78). Τα τεκμήρια της φιλοξενίας αυτής στο βιβλίο του Μουζέλη είναι αναρίθμητα και συγκροτούν γέφυρες πολύ στέρεες για τις θε-

ωρητικές αναζητήσεις μας. Μεταξύ άλλων, ξεχωρίζω τα εξής:

1. Την κριτική των θεωριών ορθολογικής επιλογής (Μουζέλης 2010:41-61).

2. Την προσπάθεια ανάδειξης ενός μη-ουσιοκρατικού ανοικτού ολισμού (Μουζέλης 2010:315 κ.ε.)

3. Τον εποικοδομητικό διάλογο με πολλά επιχειρήματα της κονστρουξιονιστικής επιχειρηματολογίας που διατρέχει ολόκληρο τον τόμο.

Εν κατακλείδι, η επικέντρωση στη «μετάφραση» ως όρο δυνατότητας της «κατασκευής γεφυρών» φωτίζει, νομίζω, πολλές πτυχές της προσπάθειας του Μουζέλη. Δεδομένων των δυσκολιών, μόνο μια γνήσια και ισχυρή επιθυμία μπορεί να στηρίζει την αποστολή αυτή: και πράγματι ο Ricoeur μας μιλά για την επιθυμία του μεταφραστή, «και μάλιστα για μια επιθυμία τόσο έντονη που θα την ονομάζαμε κάλλιστα ενόρμηση: ενόρμηση του μεταφράζιν» (Ricoeur 2010:12). Τούτη η επιθυμία συνδέει (έστω και πάντοτε ατελώς) το αδύνατον με το αναγκαίο, «γεφυρώνει» τους περιορισμούς με τη χρησιμότητα: «Περιορισμοί, χρησιμότητα, έτσι έχουν τα πράγματα! Όμως υπάρχει κάτι πιο επίμονο, πιο βαθύ και λιγότερο εμφανές: η επιθυμία του μεταφράζιν» (Ricoeur 2010:59). Η επιμονή στη δοκιμασία της επαφής και της μετάφρασης ως προϋπόθεση κάθε γόνιμου θεωρητικού διαλόγου. Μια επιμονή, μια ευγενής επιμονή, που χαρακτηρίζει τον Μουζέλη, σίγουρα ως συγγραφέα, νομίζω και ως άνθρωπο. Επειδή η επανάσταση του σήμερα είναι η παγιωμένη παράδοση του αύριο, εύχομαι όλοι μας στο μέλλον να έχουμε την τόλμη να αντιμετωπίζουμε το καινούργιο, το διαφορετικό, όπως ο Νίκος Μουζέλης!

Αναφορές

Μουζέλης, Νίκος (2010), *Γέφυρες μεταξύ νεωτερικής και μετανεωτερικής κοινωνικής θεωρίας*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Ricoeur, Paul (2010), *Για τη μετάφραση*, Αθήνα: Πατάκης.

Steiner, George (2004), *Μετά τη Βαβέλ: όψεις της γλώσσας και της μετάφρασης*, Αθήνα: Scripta.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1 Ομιλία στην παρουσίαση του βιβλίου που έγινε στη Στοά του Βιβλίου (11 Μαρτ. 2010). Έχει διατηρηθεί εν πολλοίς ο προφορικός τόνος, με την απαραίτητη προσθήκη βιβλιογραφικών αναφορών, αλλά χωρίς ουσιαστικές αλλαγές.